

JA NATUURLIJK. HOE KUNST DE WERELD REDT INE GEVERS

PARADISE@fora_en_fauna
Echt vliegen, daar zijn we mee opgehouden, het is niet nodig in ons bestaan. We freestylen zo wat over de grond van een stukje frikandel naar een klodder mayonaise. #laagvlieger

Wat is natuur? En wie of *wat* bepaalt dat eigenlijk? Bepalen wij mensen dat alleen, of mogen planten, dieren, bacteriën, atmosferen, dingen, computers en natuurkrachten ook meepraten? *Ja Natuurlijk* relateert het 'menschcentrisme': de op onszelf gerichte bril waardoor we de wereld bekijken. Want is de arrogantie waarmee we onszelf boven alle andere spelers plaatsen wel terecht? Hoeveel verschilt het DNA van een meercelig organisme – inclusief dat van onszelf – van het DNA van een virus? Ons spijsverteringskanaal toont opvallende gelijkenis met de zakpijp, behorend tot de primitiefste soort manteldieren die al 500 miljoen jaren meegaat. En ook met planten hebben we meer gemeen dan je op het eerste gezicht zou denken. Mitochondriën zijn de energiecentrales van planten én dieren; ze stammen af van bacteriën die al in een vroeg stadium van evolutie in 'intracellulaire' symbiose leefden met hun gastheren. Samenwerking en interafhankelijkheid zijn de maat der dingen.

Dat we in alle opzichten schatplichtig zijn aan een ecosysteem waarin we als organisme slechts een van de schakels zijn, lijken we te zijn vergeten. Met onverschilligheid als gevolg. We hebben natuur tot een object gemaakt waarvan we part noch deel uitmaken en dat we naar believen kunnen gebruiken, leegroven, verwoesten. Het spoor bijster weten we, behalve groene gadgets scoren, amper waar te beginnen. We zijn eco-analfabeten geworden. Stap één naar ecologische

intelligentie is erkennen dat we deel zijn van een even mooie als monsterlijke omgeving. Het in stand houden van de illusie buiten de wereld der dingen te staan, gaat ons de kop kosten. Aanvaarden dat virussen, bacteriën en nog veel meer slijmerige en abjecte 'dingen' mede de koers bepalen, is een slimmere optie. Een meer inclusieve kijk op het leven, waaraan alle spelers meedoen, leert ons niet alleen te nemen maar ook terug te geven.

Tim Flannery, zoöloog en milieudeskundige, stelt in zijn boek *Here on Earth* (2010) dat de aarde ernstig wordt bedreigd.¹ Maar hij concludeert ook dat het nog niet te laat is om haar van de ondergang te redden. Terwijl de meeste duurzaamheidsadviseurs zich vanuit een onveranderd dualistisch perspectief richten op spaarzaam gebruik van energiebronnen, vraagtekens plaatsen bij de implementatie van monoculturen en ondoorzichtige productieketens, of de voors en tegens van genetisch gemanipuleerd voedsel tegen elkaar afwegen, kiest Flannery voor een principiële andere route. Flannery ziet onze planeet als een web van interafhankelijke ecosystemen. Niet alleen op macroniveau, denk aan atmosfeer, oceanen en aardkorst, maar ook op microniveau. Hij vertelt hoe plankton en bacteriën zich gedragen als condensatiekernen voor waterdamp en zo wolkenformaties genereren; hoe *microrrhiza* (een bepaald soort schimmels) zich verbinden aan planten die moeten overleven op verschaalde aarde om zo in symbiose een spectaculaire weelde aan biodiversiteit te creëren; hoe feromonen (chemische signalen) bijdragen aan intelligente superorganismen, zoals mieren- en bijenkolonies, die partnerschappen kennen tussen levende en niet-levende materie; hoe *mnenes* (een complex aan ideeën) mensen hebben aangezet zichzelf te domesticeren en over verschillen heen de basis te leggen voor een universeel menselijke beschaving. De boodschap van Flannery: principes van co-evolutie en het sluiten van bioculturele partnerschappen zijn nodig voor een vruchtbare leefwereld. Waar mensen deze relaties hebben verbroken, is het zaak bruggen te bouwen om samen de aarde weer gezond en zelfregulerend te maken. *Ja Natuurlijk* maakt een begin.

Hoe worden we ecologisch intelligent?

Ja Natuurlijk is een internationale beeldende kunstmanifestatie die een bijdrage wil leveren aan het huidige vertoog over de toestand van de wereld door een radicale verschuiving voor te stellen in hoe we onszelf en onze omgeving zien. Ruim zeventig internationale kunstenaars presenteren verfrissende en uitdagende voorstellen voor een alternatief wereldbeeld. Met humor, zelfspot, maar vooral door buiten de gebaande paden te treden, zoeken zij aansluiting met de wereld waarvan ze deel uitmaken. *Ja Natuurlijk* daagt het romantische begrip 'natuur' uit, omdat dat vaak tot beheersing van natuur leidt, maar

volgt ook het beamende perspectief dat in de titel ligt besloten. Met de natuur moet geconverseerd worden. *Ja Natuurlijk* morrelt aan de esthetische begrenzing en wetenschappelijke objectivering van het begrip 'natuur' die ons gedrag (on)bewust sturen. Gepoogd wordt om elke gefixeerde staat van 'zijn' te ondermijnen door te laten zien hoe voortdurende feedback alle systemen in beweging houdt. Er is geen statisch punt vanwaar we ongestoord de wereld kunnen overzien. Het complexe geheel van netwerken en bewegingen waar we onderdeel van zijn, is het beste samen te vatten als een hybride samengaan van 'natuurcultuur', bevolkt door vele ongelijksoortige spelers.² De titel *Ja Natuurlijk* laat zich na een bezoek aan de manifestatie of na het raadplegen van deze publicatie op onverwacht frisse manier herlezen. De wereld blijkt toch niet zo 'natuurlijk' als we dachten.

Ja Natuurlijk schaarft zich aan de zijde van kunstenaars als Jimmie Durham, Tue Greenfort, Natalie Jeremijenko, Zeger Reyers en Otobong Nkanga, die een minder menscentristische positie innemen en zich openstellen voor het radicaal andere. Onderzoek naar de grenzen van ons waarnemings- en bevattingvermogen heeft als doel andere soorten en dingen dichterbij te laten komen. Meer nabij dan we doorgaans toestaan of zelfs verdragen. Juist in de marges – daar waar het onderscheid niet helder is – komt onze afhankelijkheid van andere soorten, en daarmee ook het belang van wederkerigheid en mogelijkheden voor samenwerking, in beeld. In deze contactzones formuleert *Ja Natuurlijk* antwoorden op de vraag hoe te reageren op de precare situatie waarin we onszelf en de wereld hebben gemanoeuvreed.

Ja Natuurlijk geeft een stem aan uiteenlopende opvattingen en disciplines. Van nieuwe materialiteit of 'dingpolitiek' (waarbij ook objecten daadkracht bezitten), tot de donkere zijde van ecologie, van geo-engineering tot synthetische biologie en van autonome beeldende kunst tot cocreatie. Verleiding en verwondering gaan over in uitnodigingen tot actief handelen. De kunstwerken in *Ja Natuurlijk*, reeds bestaande en in opdracht gerealiseerd, vormen een kompas dat in verschillende richtingen wijst. Kunstenaars verkennen tussenliggende zones waar (nog) geen woorden bestaan, maar waar de werkelijkheid zich afspeelt. Kunstwerken reiken de helpende hand in het verschuiven van perspectieven, verwisselen van brillen, en moedigen aan ons tot het onbekende te verhouden. Dergelijke ontmoetingen infecteren, manipuleren en transformeren de waarneming en rukken aan het fundament van ons bestaan.

Tentoonstelling en publicatie kennen drie invalshoeken: 'Herontdekt Eden'. 'Welkom in de wereld', en 'Co-evolutie en partnerschappen'. De thematische rangschikking maakt de verhalen echter niet eenduidig of lineair. De ene positie wordt versterkt, de andere wordt tegen-

gesproken. Negen vooraanstaande auteurs geven hun visie vanuit hun specifieke vakgebied. Deze soms confronterende en verstrekkende bijdragen worden afgewisseld met thema-essays waarin kunstenaars en hun werken worden belicht. Beschreven kunstwerken onthullen zo in wisselende kaders telkens andere betekenislagen. Het resultaat is een boek dat zich op meerdere niveaus laat lezen. De sleutelartikelen weven een rode draad en worden doorbroken of juist versterkt door thema-essays. Ten slotte zijn diverse schrijvers en wetenschappers gevraagd om in 140 tekens een 'twitterbericht' op te stellen waarin zij de wereld beschrijven vanuit een voor mensen ongewoon perspectief: als mier, bacterie, stofzuiger, kamerplant, rat of fruitvlieg. Deze pogingen om in de huid te kruipen van niet-menselijke soorten om voor korte tijd te worden bevrijd van de altijd aanwezige blinde vlek, zijn onderdeel van het sociale-mediaproject *Fora & Fauna* van kunstenaars Sjaak Langenberg en Rosé de Beer. *Fora & Fauna* werd op 6 november 2012 officieel gelanceerd in Artis, op uitnodiging van en ingeleid door Tijs Goldschmidt, bioloog en schrijver. Op verschillende pagina's prijken hoogst ongebruikelijke waarnemingen, die de publicatie *Ja Natuurlijk* tevens bruikbaar maken als receptenboek voor inclusieve wereldburgers.

Herontdekt Eden

Ja Natuurlijk beschouwt 'natuur' als behorend tot de grootste 'bekende onbekenden' van deze tijd.³ Als mythe der mythen wordt 'natuur' in tentoonstelling en publicatie stevig onder vuur genomen. Een van de meest gedurfde deconstructies van de mythe natuur is die van Timothy Morton. In zijn boek *Ecology without Nature* (2007) stelt hij dat romantische natuuropvattingen het grootste struikelblok vormen voor milieubewustzijn en eco-geletterdheid.⁴ Goede bedoelingen vanuit een onwerkbaar denkkader maken de kloof tussen mens en omgeving alleen maar dieper. Morton spoort aan tot het loslaten van elk idee van of over 'natuur', omdat ze zich telkens in een nieuw esthetisch jasje aan ons opdringt en de onderlinge afstand bestendigt. Deze manier van objectiveren en esthetisch 'begrenzen' wordt door Morton rechtstreeks gekoppeld aan kapitaliseren en consumeren. Met zijn bijdrage aan *Ja Natuurlijk* werkt hij deze gedachten verder uit. 'Ecologie in de schaduw van Oedipus' analyseert menselijke interventies als landbouw of 'agricultuur'. Morton verduidelijkt zijn punt in analogie met Oedipus, de koning die op zoek gaat naar de oorzaak van een alles onvruchtbaar makende plaag in zijn stad Thebe. Onontkoombaar is uiteindelijk het besef dat hij zelf de aanstichter is van deze catastrofe. Morton vertelt hoe het samenvallen van het Antropoceen – zo wordt deze periode van menselijke tussenkomst genoemd⁵ – en de miljoenen jaren overspannende geologische tijd een noodlottige gelijkenis vertoont met het moment waarop Oedipus zonder dat te beseffen zijn vader vermoordt en daarmee de catastrofe over zijn stad en land afroept.

Kogi-indianen uit Noord-Colombia waarschuwden hun 'jongere broeders' al in de jaren negentig van de vorige eeuw voor een aanstaande klimaatverandering. Hebzucht en vernielzucht zouden onverwacht grote gevolgen krijgen. De Kogi waren zich al lang bewust van de bedreigde aarde, in ieder geval vele jaren voordat westerse politici bereid waren hun eigen wetenschappers te geloven – als ze dat al deden –, zo betoogt zoöloge en cultuurcritica Jean Fisher in haar bijdrage 'Anders denken'. Milieudeskundigen spannen zich tot het uiterste in om de door mensen veroorzaakte ecologische ramp te repareren. Maar hun uitgangspunt, een antropocentrisch wereldbeeld, schiet ernstig tekort. Fisher relativiseert 'globalisering' als een westers en vooral economisch geduid begrip en stelt voor deze te vervangen door de lange traditie van 'inheems en inclusief kosmopolitisme'. Deze wijze van 'in de wereld zijn' voegt een nieuwe dimensie toe aan het begrip van een zelfregulerende planeet. Voor Zuid-Amerikaanse inheemse culturen zijn taal, kennis, cultuur en natuur onderling met elkaar verbonden. Juist deze versmelting biedt inzicht in de interafhankelijkheid tussen mensen en ecosystemen. Herwaardering van deze onderdrukte of 'verloren' kennis van de 'natuurlijke wereld' revitaliseert organismen en ecosystemen.

Het begrip 'Urban Politics' krijgt steeds meer aandacht, juist door het groeiende besef dat over nog geen vijftig jaar meer dan 80 procent van alle mensen in steden woont. Verschillende bijdragen, waaronder die van Henk Oosterling en John Thackara, diepen dit thema verder uit. Thackara biedt in 'De levende stad' een palet aan inspirerende voorbeelden van recente ontwikkelingen in steden over de gehele wereld. Een overvloed aan energie maakte ons blind voor de grenzen aan natuurlijke bronnen op aarde. Nu de grondstoffen opraken, realiseren we ons dat de zekerheid van onze levens in kunstmatige wooneenheden betrekkelijk is. Werkelijke rijkdom is afhankelijk van de gezondheid en zelfregulerende krachten van grond, bossen, insecten, visbroedplaatsen, waar al het andere leven – met inbegrip van ons eigen leven – op steunt. Biosteden vormen daarop een mogelijk antwoord.

Welkom in de wereld

Milieu-activiste Vandana Shiva richtte in 1991 Navdanya op, een nationale organisatie die de traditionele landbouw stimuleert. De organisatie verzamelt en distribueert inheemse zaden onder lokale boeren. Dit moet de biodiversiteit waarborgen en de boeren onafhankelijk maken van gepatenteerde monoculturen. Shiva schetst de volgende paradox: de dominante mythe en grootste illusie van onze tijd houdt ons voor dat we niet langer afhankelijk zijn van de natuur, dat we ons ervan hebben bevrijd, dat we er los van staan, terwijl de moderne, industriële, globaliserende en consumerende mens meer dan ooit tevoren afhankelijk is van de natuur. Deze scheiding van de natuur in onze geest, gecombineerd met de intense afhankelijkheid van natuurlijke bronnen,

noemt zij 'eco-apartheid'. We moeten nieuwe paradigma's ontwerpen, gebaseerd op mensen die deel uitmaken van een mondiale gemeenschap. In 'Van eco-apartheid naar aardse democratie' doet Shiva concrete voorstellen die het ontwikkelen van levende democratieën faciliteren; voorwaarden voor de verdediging en verdieping van fundamentele vrijheden.

De Rotterdamse filosoof Henk Oosterling voegt de daad bij het woord. Hij laat in het artikel 'Ecobesef tussen politiek, filosofie en kunst' zien dat het mogelijk is om op kleine schaal vanuit esthetisch en artistiek bewustzijn een toegang te creëren tot een bevestigend perspectief dat bewoners, scholen en beleidsmakers inspireert en motiveert tot actie. In *Rotterdam Skillcity*, een tien jaar durend project op basisscholen in sociaal-economisch zwakkere wijken van Rotterdam-Zuid, komt de praktische invulling van filosofie en ecologie, 'footprint' en 'foodprint', samen. Evenals Thackara presenteert Oosterling de stad als laboratorium, als een op 'open source' georiënteerd, reflectief cyclisch 'management'-systeem. Dit combineert in onze gefragmentariseerde economie losgekoppelde energieën (fysieke, sociale en mentale) door ze te binden aan vakmatige, artistieke en ecologische vaardigheden. De idee van 'human resources management' en het concept van maatschappelijk verantwoord ondernemen komen zo in een nieuw perspectief te staan. In de operationele uitvoering van *Skillcity* bewijst Oosterling hoe een netwerk aan duurzaamheidsstrategieën op micropolitieke schaal invulling kan geven aan de drie p's (*people, planet, profit*).

Biologe, filosofe en feministe Donna Haraway loopt voorop in een denken dat het dualisme van natuur en cultuur achter zich laat. Door haar geïntroduceerde concepten als 'metgezelsorten' en 'veelsoortige co-evolutie' kregen in een gesprek met Rick Dolphijn tijdens de internationale kick-off van *Ja natuurlijk* in Kassel (documenta 13) een menselijk gezicht. Haraway vertelt in klare taal hoe ze de wereld ervaart en waarom het hybride begrip 'natuurcultuur' mensen kan helpen zichzelf opnieuw uit te vinden als wereldburgers. Het devies van Haraway is tevens titel van de bijdrage: 'In verwarring blijven', zoek het daar waar beweging is, waar we niet enkel stilstaan en toekijken. Er zijn opvallende overeenkomsten te bespeuren tussen de gepresenteerde inzichten van Haraway en de door Jean Fisher van het etiket 'animisme' bevrijde perspectieven van inheemse Zuid-Amerikaanse culturen. Dergelijke associaties zijn hoopgevend. Het inzichtelijke gesprek met Donna Haraway is tevens opmaat voor het laatste deel van *Ja Natuurlijk*.

Co-evolutie and partnerschap

Tim Flannery verwacht dat innovatieve technologie ons nieuwe relaties met andere levende ecosystemen oplevert. Denk bijvoorbeeld aan het monitoren van de aarde met behulp van satellieten; mondiale bosbouw

volgens de aboriginalmethode, gebaseerd op het onttrekken van CO₂ aan de atmosfeer, om deze als koolstof weer aan de akkers terug te geven. Wat we nodig hebben, aldus Flannery, zijn accurate, interactieve en up-to-date kaarten van de aarde, instrumenten die de organen van de aarde kunnen beïnvloeden, helder op actuele vragen reagerend management en mondiale regelgeving op basis van wetenschappelijke kennis.

Grootschalige interveniërende technologieën hebben echter een schaduwzijde. Het doemscenario dat Morton schetst met zijn Oedipus-analogie is er daar slechts een van: landbouw is een zegen en een vloek. Technologie kan inzichten bieden in de hightechkwaliteit van alles wat leeft, maar kan onze blik ook vernauwen, aanzetten tot controle of omstandigheden willen wijzigen die ons even niet uitkomen. Ethische discussies over geo-engineering en synthetische biologie tonen aan dat we vooral bescheiden moeten blijven. Als we het ambigue besef van onze interafhankelijkheid en verwechting met de leefomgeving niet tot ons laten doordringen, blijven we dezelfde genotzuchtige en destructieve koers van weleer volgen. Ofwel: sudderen in onze *comfort zone*.

Geen reden tot ongerustheid? 'Synthetische natuur' van filosofe en biotechnologe Luciana Parisi kan gelden als de evenknie van 'Ecologie in de schaduw van Oedipus' in de 'niet zo verre toekomst'. Parisi toont aan hoe springlevend het concept van 'natuurcultuur' is en wat de consequenties daarvan kunnen zijn. Synthetische biologie laat namelijk zien hoe bacteriële natuur in cultuur ingrijpt. Het zogeheten bacteriële brein (een door mensen ontwikkelde chemische assemblage van bacteriële data) blijkt niet uitsluitend een werktuig waarmee wij de natuur vorm kunnen geven. Bacteriën *zelf* bezitten het vermogen tot spontaan hergroeperen en zouden dit kunnen aanwenden om de uit biotechnologisch gekapitaliseerde natuur verworven informatie te hercombineren. Een dergelijke voorstelbare aanvulling op de evolutietheorie vormt een nieuwe uitdaging aan het adres van 'natuur' als een statische, niet voor zichzelf sprekende 'grond' waarop de mens zijn cultuur huisvest.

Het concept van 'natuurcultuur' vormt ook het vertrekpunt voor Ike Kamphofs essay 'Relatiebemiddeling tussen soorten' over de faciliterende rol van web-camera's bij het sluiten van vriendschappen tussen mens en dier. Nieuwe observatietechnieken, denk ook aan de toenemende populariteit van webcamera's, kunnen andere, technologisch gemediatiseerde manieren en van samenleven mogelijk maken. Webcamprojecten, zoals AfriCam.com of die van het WNF, laten een simultane visualisatie zien van menselijk en dierlijk samen zijn. Alsof je thee drinkt met een giraf, om met Kamphof te spreken. Maar van gelijkwaardigheid is hier geen sprake. Kameraadschap vereist meer en de webcams gaan nog te veel uit van de objectiverende blik van mensen. Deze teledomesticatie werkt echter ook terug naar de

kijker. Mensen gaan soms volledig op in het dier dat ze volgen. Toch is de huidige technologie nog lang niet voldoende ingericht om de symmetrie te garanderen waarop relaties en vriendschappen zijn gebaseerd. Dieren moeten kunnen worden ervaren als levende wezens met hun eigen levens en relaties in een gedeelde omgeving. Hier is nog een wereld te winnen.

'Laten we gaan voor nog meer losse eindjes' is de zin waarmee de recent door diverse academische disciplines ontdekte Tim Ingold zijn artikel 'De kunst van het onderzoek' afsluit. Daarmee raakt hij onwillekeurig aan Donna Haraways 'In verwarring blijven'. De rijkdom van Ingolds gedachtegoed was belangrijk voor de conceptvorming van *Ja Natuurlijk*. In zijn bijdrage aan *Ja Natuurlijk* waarschuwt Ingold voor een wereld waarin we slechts nog 'kennis over' de dingen hebben in plaats van een 'weten' gebaseerd op 'corresponderen met', ofwel meebewegen. Kunstenaars nemen het voortouw: zij doen pogingen om dichterbij hun object van onderzoek te komen en daarvoor de veilige havens van identiteit en controle te verlaten. Hoe meer we weten, zo lijkt het, des te minder zijn we in staat waar te nemen wat zich werkelijk in onze omgeving afspeelt. Om onze zintuigen te revitaliseren, om kennis van binnenuit te laten groeien en te ervaren hoe het leven zich openbaart, daarom is kunst noodzakelijk. Kunst zal de wereld niet redden, maar biedt wel degelijk een betrouwbaar kompas voor de richting die we gezamenlijk kunnen inslaan.

1 Tim Flannery, *Here on Earth. A New Beginning*, Londen [etc.] 2010.

2 Donna J. Haraway, *When Species Meet*, Minneapolis 2008.

3 Slavoj Žižek, *First as Tragedy, Then as Farce*, Londen 2009.

4 Timothy Morton, *Ecology without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*, Cambridge, MA, 2007, p. 126.
5 Paul Crutzen, 'The "anthropocene"', *Journal de Physique* 12 (2002) nr. 10, p. 1-5.

STIER VAN PUTTER@fora_en_fauna
De koe van Tansy kijkt mij met haar onschuldige oog aan als een Hollander die naar de koe van Tansy kijkt.

